

VICTOR NEUMANN

Multikulturális identitás a régiók Európájában - a Bánát példája

A multietnikus, többnyelvű és többfelekezetű Bánát múltja és jelene*

Románia legnyugatibb része, a Bánát többszörös dialógusok helyszíne. Interkulturális arculatát különböző népek - románok, németek, magyarok, szerbek, horvátok, zsidók, bolgárok, szlovákok, csehek, romák (cigányok) és törökök - és az ortodox keresztény, katolikus, protestáns, kálvinista, zsidó és muzulmán felekezet együttélésének köszönheti. A XVIII. század óta kialakult társadalom a vélemények és anyagi értékek kicserélődésének terméke. Hogyan lehet ezt a jelenséget megmagyarázni? A képzetek nem maradtak az elvonatkoztatás szintjén: az oktatás során alakultak ki, amelynek alapvető sajátossága a többnyelvűség, a hagyományok és szokások asszimilációja, a vallások egymásra hatása, valamint a kulturális törekvések és a vallás összeszövődése. Ennek a folyamatnak nélkülözhetetlen eleme a különböző csoportok kölcsönös érdekeken alapuló szerveződése. Bizonyíték erre a mind etnikailag, mind felekezetileg vegyes összetételű családok megjelenése. Az interkulturalizmus a dupla vagy többszörös kulturális öröklődés formájában alakult ki. Az idők folyamán a csoportok közötti kommunikáció igénye hivatalos kapcsolatok létesítéséhez vezetett; amelyhez legalább négy nyelvet el kellett sajátítani: német, magyar, román és szerb.

Ez a többetnikumú, többnyelvű és többfelekezetű népesség a felvilágosodás kori Habsburg-telepítések következtében jött létre. A birodalom jellegzetes gondolkodásmódot alakított ki, erőszakkal érvényesítette érdekeit, és megszervezte a közigazgatást az uralma alatt lévő közép-európai régiókban. Ugyanakkor ennek következtében a terület sajátos fejlődésnek indult a környezetéhez képest: a politikai körülmények újszerűek voltak, és a multikulturalizmus változatos megnyilvánulásainak megjelenéséhez szükséges háttér elkezdett alakot ölni. A Bánát 165 évig török tartomány volt (1552-1718). Ez idő alatt társadalmi, gazdasági és hagyományos szervezeti struktúrájának egy része eltűnt, beleolvadt a török politikai és közigazgatási rendszerbe. 1718 után a régiót minden tekintetben újjá kellett szervezni. A kor követelményeihez igazodó és (amit a nemesek, parasztok, papság, földesurak és határőrök törvényrendelete is tanúsít) a bécsi érdekeknek megfelelő, újonnan felállított rendszereket, a „felvilágosult despotizmus” ideológiájának keretében kell értelmeznünk. A Bánát arculatának másik jellegzetes vonása a társadalmi rétegek közötti nyitottság nagy mértéke.

A társadalmi struktúrák gyors újrendeződése nem szüntette meg ezt a gyakorlatot. Így jött létre a Duna és a Maros közötti területen élő közösségek alapvető társadalmi és pszichológiai egyensúlya. Az új gondolkodásmód kialakulása az ottomán uralomból a Habsburg-uralomba való átmenettel párhuzamosan zajlott le (Neumann 1993. 211-239.).

E mélyreható változások a következő tényezőkkel magyarázhatók:

1. etnikailag vegyes együttélés a középkor óta;
2. a helyi lakosság készsége a Habsburg-intézményrendszer elfogadására (amikor azt nem a helyi normák és hagyományok ellenében kényszerítették rájuk, és amikor sajátos készségeiket és mesterségeiket támogatták, úgymint a bányászat, mezőgazdaság, fémipar, erdészet, textilfestés, valamint a technikai tudományok és a képzőművészet);
3. a sváb telepítés, annak összes gazdasági következményével, ami Közép-Európához és a felvilágosodás kultúrájához kapcsolta a régiót; a keleti keresztény tanítás találkozása a nyugattal: görög katolikus;
4. a civil társadalom építése;
5. földrajzilag előnyben részesített találkozások és értékcserek;

6. a régió etnikai és vallási arculata - a spirituális keveredés, egymásra hatás serkentő eleme.

A Bánát a békés együttélés modellje volt 1800 és 1950 között, a kölcsönös megértés, az etnikumok és felekezetek közötti kapcsolatok létesítésének mintája. Bibó István könyve, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1981) ékes bizonyítékul szolgál erre.

A nacionalista-kommunista Ceaușescu-rezsim által foganatosított számos „népességmozgatás” ellenére Románia nyugati részén megőrződött egyfajta közösségi érzület. Mindez az idegengyűlöletre, sovinizmusra és antiszemitizmusra uszító provokációk ellenére történt, bár két jelentős számú kisebbség gyakorlatilag eltűnt, mivel a svábok Németországba, a zsidók pedig Izraelbe vándoroltak. A terület mentalitása továbbra is toleráns, annak ellenére, hogy etnikai összetétele teljesen megváltozott. A lakosság 20 százalékát továbbra is a többnyelvűség jellemzi (Apud 1994).

A Bánátban fellelhető két, három vagy akár négy nyelvhasználati szokatlan jelenség és igen ritka Európában. Az ország e részében élő népesség többnyelvűsége másfél, némely esetben két évszázadra nyúlik vissza. E jelenség széles körű elterjedtsége minden történelmi korszakban megfigyelhető, annak ellenére, hogy a nemzeti nyelv és kultúra mindig megpróbálkozott azzal, hogy befolyását a kisebbségi kultúrák kárára kiterjessze. A gazdasági érdekek mellett a kommunikáció és a kulturális örökség megértésének igénye ösztönzött arra, hogy megtanulják a szomszédos közösségek nyelvét. A terület többnyelvűségét akár minden egyes lakója közös örökségének is nevezhetnénk. Figyelemre méltó, hogy egyetlen helyi etnikai vagy vallási közösség sem tekintette a többnyelvűséget veszélynek. Inkább lehetőségnek, ami összehozza az embereket. E jelenség oktatásügyi vetületét a terület lakói világosan megértették, és olyan kulturális örökséget hoztak létre, amely ma már mindenkié.

Ilyen, eredetüknél fogva vegyes összetételű társadalmakban az interkulturális beállítottságú oktatás szerepének felismerése és kellő méltánylása fontos lépés (Batelaan 1993). A Bánátban a többnyelvűség folytonosságát az iskola és a család (intézményei) biztosították. Az uralkodó nyelv a román, lévén ez a többség anyanyelve. A legtöbb általános és középiskolában a tanítás román nyelven folyik. Az iskolai tanterv előírja az angol, francia és a német oktatását, de csak heti két órában, ezt az állam anyagilag nem támogatja. A németül, magyarul, szerbül, szlovákul és bolgáruul való oktatást helyi tradícióként fenntartják. Kísérleteket tettek arra, hogy a roma nyelvű oktatást is beindítsák, a roma kisebbség - első ízben előterjesztett kérésére. A nyelvi sokféleség - amely szerves része és alkotóeleme a Bánát társadalmának - egy kiegészítő jelenséget váltott ki, nevezetesen olyan középiskolák létrehozásának igényét, amelyek biztosítják az angol, valamint francia nyelvű oktatást is. Temesvárott például az utóbbi öt évben alapították a „Shakespeare és a „Jean-Louis Calderon” középiskolát.¹

A többnyelvűség gyakorlata - amely a román többség és a magyar, német, szerb, bolgár, zsidó, szlovák és cigány kisebbségek közötti társadalmi érintkezés terméke - szoros kapcsolatban áll a modernizáció történelmi folyamatával. Hosszú ideje ez a népesség élettapasztalatának alapvető része. Nem kívülről lett kikényszerítve: a sokféleség és az összetett személyiségek természetes módon alakultak ki. Ugyanakkor a terület interkulturális örökségének továbbvitele veszélybe került. Ennek sok oka van. Régen a család életben tudta tartani az anyanyelvet és a helyi örökség más aspektusait. De az oktatási rendszer nem alkalmazkodott mindig a társadalmi szükségletekhez vagy a terület demográfiai és nyelvi sokféleségéhez.

Míg az 1931-1937 közti periódusban készített statisztikák (Siculus 1938) asszimilációs folyamatokra utalnak,² addig a kurrens oktatási törvényrendeletek Romániában kiváltották a kisebbségek ellenállását. Az itt felsoroltak jellegzetes intézkedések:

- az anyanyelvű (kisebbségi) szakoktatás jogának visszavonása;

- a kisebbségi nyelvek többé nem használhatók hivatalos nyelvként olyan közösségekben sem, ahol a népesség 80-90 százalékát a kisebbségek teszik ki;
- a történelmet, a demokratikus alapelvek megszegésével, kötelezően a többség (román) nyelvén kell tanítani. Így a Ceaușescu által üzött oktatáspolitikai új erőre kap, ezúttal parlamenti szavazáson³ alapulva.

Ezek a megszorítások a centralizált európai államok által gyakorolt bizonyos nyomásra mutatnak, amellyel erőszakosan rákényszerítik szempontjaikat a külön sajátosságokkal rendelkező régiókra. Mindezen nehézségek és annak ellenére, hogy egyfelől nincs kapcsolat a bürokrácia és a politikai főáramlatok között, másfelől hiányzik a többetnikumú és többnyelvű alapszerkezet szakértő elemzése; még mindig vannak olyan iskolák a Bánátban, amelyek biztosítják a kisebbségi nyelveken való oktatást. Mind Temesvárott, mind pedig Aradon működik német nyelvű középiskola, míg Lugoson, Resicán és a németlakta falvakban léteznek olyan osztályok, amelyekben német nyelvű oktatás folyik. A németek, magyarok és románok közötti kulturális érintkezés érdekes jelenséget idézett elő: nagyszámú román és magyar vágyik arra, hogy német nyelvű oktatást biztosító iskolában tanulhasson. A fent említett nagymértékű német és zsidó kivándorlás miatt ezen általános és középiskolák tanulóinak 80 százaléka román.

A magyar nyelvű oktatás több mint 150 éves múltra tekint vissza. Magyar nyelvű oktatást biztosító általános és középiskolák vannak Temesvárott, Aradon és Lugoson, ugyanúgy, mint a Bánát más városaiban és falvaiban. Az asszimiláció következtében a magyarul beszélők száma csökken, és a vegyes családok aránya növekszik, amelyekben a román a domináns nyelv. Mindez az 1980-as években uralmon levő nacionalista-kommunista rezsim által gyakorolt politikai nyomásnak is köszönhető, amelynek hatása csak 1989 után vált nyilvánvalóvá. Végül, de nem utolsósorban, a helyzetet a kormánypárt és a kisebbségi magyar párt közötti egyet nem értések tovább mérgezték (az Iliescu-rezsim alatt: 1990. november).

A szerb iskolák több mint 40 ezer helyi lakos igényeit elégítik ki. Minden szerblakta vagy vegyes lakosságú faluban általános iskola és a temesvári középiskola biztosít némi folytonosságot a szerb nyelvű oktatásban. A nagylaki szlovák általános iskola a szlovák kisebbséget látja el. Lehetőséget teremt a románok és a szlovákok közti kulturális érintkezésre, ami az európai integrációs ideálok szemszögéből egyértelmű haszonnal jár. A bolgárok hasonló helyzetben vannak. A Bánátban a többnyelvű oktatás az adott életmódnak és civilizációs feltételeknek köszönhetően működik. Ugyanakkor azonban nélkülözhetetlen a hatóságok - mind anyagi, mind szellemi - segítsége. Ily módon felgyorsulhatna a korszerűség által megkövetelt szakértők képzésének folyamata. A hatóságok a Közép- és Nyugat-Európával, valamint a Balkánnal való kapcsolattartás előmozdításában is közreműködhetnének. Ez maga után vonhatná a mentalitás és a viselkedés mélyreható átalakulását, amit jelenleg a totalitárius rezsim öröksége és a gazdasági elmaradottság megakadályoz. A lakosság erőfeszítései is azt mutatják, hogy a Bánát egyike Közép-Kelet-Európa azon régióinak, amelyben a nyitott társadalom kialakulása könnyen elképzelhető (Anonymus 1870).

A Bánátban a többnyelvűséget nemcsak az iskolák és a család, hanem a kisebbségi kulturális egyesületek is támogatják. A katolikus egyház románul, magyarul és németül folytat vallásoktatást. A kis létszámú temesvári zsidó közösség hasonlóképpen: a főrabbi és kollégái által tartott héber nyelvű előadásokat nemcsak zsidó diákok hallgathatják, hanem a Temesvári Egyetem diákjai is (például irodalom vagy szociológia szakosok).

A román ortodox püspök a német katolikus püspökkel karöltve elindított egy felekezetek közötti mozgalmat az interetnikus tolerancia elősegítésére. Ez a lépés érett vallási dialógusra és a formális kommunikáció elfogadására utal. Megmutatja, hogy a vallási hagyományokat több nyelven is lehet ápolni, és ezáltal elősegíteni a sokféleség elfogadását. Figyelemre

méltó, hogy a Bánát az egyetlen olyan vidék Romániában, ahol az elkobzott görög katolikus templomokat tiltakozás nélkül visszaadták 1989 után. A templomok 1948 óta, amikor is az akkor uralmon levő diktatúra elkobozta őket, az ortodox egyház tulajdonában voltak. Jelenleg az ortodox és a görög katolikus egyház hívei közt jó a viszony, ami még inkább kihangsúlyozza a lakosság polgárisultságának magas szintjét.

A könyvek és a nyomtatás már a felvilágosodás korában fontos szerepet játszottak. Ma a kisebbségi közösségek publikációira nehéz idők járnak. Még megjelenik az *Allgemeine Deutsche Zeitung* című német lap kis példányszámban sok városban, úgymint Temesvár, Arad, Lugos, Resica, Deta és Zombolya (Jimbolia). A *Temesvári Új Szó* című magyar újság napilapból hetilappá zsugorodott, alacsony példányszámmal. Létezik még egy negyedévenként megjelenő szerb folyóirat. Másrészt viszont három román napilap jelenik meg, körülbelül 10 ezer és 30 ezer közötti példányszámban. Ezek a lapok többnyire nacionalista irányultságúak, és ezzel elhomályosítják a terület multikulturális hagyományait. A jelenlegi kritikus helyzetet az inkompetens önkormányzatok és a túlzott mértékű közigazgatási centralizáció⁴ hozta létre, ami odavezetett, hogy az európai sokféleséggel összekötő hidat, a többnyelvűséget részben elvesztette a régió. A népesedési statisztikák ezt egyértelműen kimutatják, de enélkül is nyilvánvaló. A Bánát demográfiai szerkezete radikálisan megváltozott az elmúlt öt évben. Romániának ezt a legnyugatibb részét, mivel az ország legsikeresebb gazdaságával rendelkezik, valósággal előzönlötték a román etnikumúak Olténiából, Máramarosról és Moldovából. Ez a jelenség Ceaușescu kisebbségi politikájában gyökerezik, amely arra kényszerítette a kisebbségeket, különösen a németeket, hogy elhagyják szülőföldjüket, és helyükbe románokat telepítettek, akiknek általában nem volt tapasztalatuk a multietnikus vagy többnyelvű együttéléstről. Ilyen körülmények közt az etnikai konfliktusok nem kerülhetők el.⁵

Ugyanakkor működő multikulturális társadalmat jeleznek a Temesvári Rádió román, német, magyar és szerb nyelvű adásai, a magyar Csiky Gergely Színház és a Német Színház Temesvárott, valamint a szerb és bolgár folklóregyüttesek.

Társadalmi érintkezés többség és kisebbségek, valamint a kisebbségek között

A Bánát jelenlegi lakosságát nagyjából két csoportra lehet osztani: azokra, akik születés és leszármazás szerint tartoznak a régióhoz, és azokra, akik Románia más vidékeiről jöttek ide az elmúlt néhány évtized alatt. Ráadásul maga a román többség sem homogén kulturálisan. A régióval foglalkozó legtöbb társadalomkutató megfigyelte, hogy sok esetben az újonnan jöttek magukévá teszik a Bánát sajátos, multikulturális életmódját. Azok, akik képesek elfogadni a helyi etnikai, vallási, nyelvi és kulturális sokféleséget, fokozatosan átveszik, tudatosan vagy tudat alatt, a „bennszülött” lakosságának jellegzetes életmódját. Átveszik a házépítés stílusát, a helyi konyhát és a kulturális hagyományok megünneplésének módját. Az újonnan jöttek még a Bánát népszerű nyelvi örökségéhez is hasonulnak, ami nagyon sok német, magyar és szerb eredetű szót tartalmaz. A szociológus és a mentalitástörténész számára még ennél is érdekesebb az a tény, hogy sok „bevándorló” elsajátítja a magyar és a német nyelvet. Némelyikük vegyes házasságra lép, mások munkahelyi kapcsolatokat alakítanak ki (amelyek időnként barátsággá mélyülnek) bánáti magyarokkal és szerbekkel ugyanúgy, mint magyarországiakkal és szerbiaiakkal. Az ilyen kapcsolatok létrejötte a magánkereskedelmen múlik, a kiskereskedő - amint éppen újratanulja a kereskedés „univerzális” szabályait - az első a Bánátban, aki rájön, hogy milyen fontos a kisebbségekkel a kapcsolattartás. A kézműves is (akinek életmódját kihalásra ítélte a Ceaușescu-rezsim) a gyógyulás útjára lépett, mind gyakorlati, mind pedig polgári értelemben.

A bánáti születésű román többség továbbra is jó kapcsolatban van a kisebbségekkel. Sok esetben szembeszáll a bukaresti média egyes orgánumai által propagált, szélsőséges politikai áramlatokkal. Az idegengyűlölő nacionalista ideológia is igen ritka a régióban, a számottevő középosztálynak köszönhetően, amely érti és tudatában van a regionális kultúra multikulturális eredetének. Azok, akik az interetnikus kapcsolatok megkeserítésére törekednek, általában álpolitikusok, álújságírók és áltanítók vagy álkutatók. Számuk egyelőre még nem nagy, de aktivitásuk aggasztó. A nacionalista szélsőségeség a kisebbségi komplexusban és a felsőbbrendűségről alkotott félrevezető eszmékben gyökerezik. A nacionalista kommunizmus huszonöt éve is rányomta bélyegét az oktatásra és az egyes családokra: a világtörténelem és -irodalom tanulmányozását kizsárolták, az etnikai és vallási kisebbségekre vonatkozó információkat tudatosan törölték a tankönyvekből; a modern nyelvek tanítása feledésbe merült; minden erőfeszítést megtettek arra, hogy egyetlen kultúrát erőszakoljanak rá a többire, és szándékosan semmibe vegyék a sokféleséget. A hatóságok odáig mentek, hogy megtiltották a régió nevének nyilvános használatát, hogy elhomályosítsák földrajzi, néprajzi, nyelvészeti és vallási sokféleségét.⁶ Néhány Bánátban élő családot (kevesebbet, mint Románia más régióiban) befolyása alá vont a néppárti és szélsőséges ideológia, amely valóságos kereszties hadjáratot folytatott az udvariasság, a kultúra, a vallás és a sokféleség ellen. A térség történelmi múltban gyökerező sokfélesége azonban képes volt a többségi és a legtöbb kisebbségi csoport közötti kapcsolatot nyugodt mederben tartani. A bánáti németek, magyarok és szerbek szóbeli kommunikációja fenntartotta az anyaországbeliekkel az információ áramlását. A korábbi Jugoszlávia és Magyarország szomszédsága válságos időkben a sokfélesége való nyitottságot képviselte. Más világszemléletet lehetett „látni” a budapesti, belgrádi, Novi Sad-i tévécsatornákon. A többség és az etnikai kisebbségek közötti társadalmi kapcsolatot nem lehet egyetlen eszmerendszerbe beskatulyázni. A tények mindig ellentmondanak a pusztá állításnak, legyenek bármilyen hihetőek az alátámasztására felhozott érvek.⁷

A Bánát figyelemre méltó kisebbségi kapcsolatait leginkább a régióban általános többnyelvűség támogatta. A magyarok beszélnek románul és németül is; a szerbek és a bolgárok mindig is kétnyelvűek voltak, a családok felvették a románt mint második nyelvet. A zsidók általában többnyelvűek, és a nagylaki szlovák kisebbség beszél mind románul, mind magyarul.

A kisebbségek közötti társadalmi kapcsolatok sokfélék, és a kulturális együttműködés, valamint a más területek hagyományai és közös problémái iránti elismerés és tisztelet formáját öltik. Széles körű nyelvi ismereteik lehetővé tették a helyi etnikai kisebbségek számára, hogy megismerjék és megértsék a Bánát különleges örökségét. Csak néha hajlanak bármely kisebbséggel való kivételezésre, mivel igen fogékonyak olyan ideálokra, mint a minden polgár egyenlősége, etnikai és vallási tolerancia, valamint más nyelvek és hagyományok tisztelete. A németek és a magyarok a kálvinista, lutheránus és a katolikus egyház pártfogása alatt gyűlnek össze; az utóbbi a kis számú szlovák és bolgár kisebbségeket is összehozza. A kisebbségek közéletének minden egyes vetületében felfedezhetők olyan mentalitások és kulturális különbségek, amelyek az évszázados együttélés folyamán alakultak ki.⁸

Feltehetően álláspontom elfogult. Természetesen nem létezik ércék nélküli állásfoglalás. Ennek ellenére kevesen kérdőjeleznék meg azt a kijelentésemet, hogy Közép- és Kelet-Európa túl sok részét fenyegeti vagy vonja hatása alá a nacionalizmus vagy a Bánáthoz hasonló régiókban a központosító nacionalizmus. Mint ahogy azt a jelen dolgozatban már többször említettem, mindenek ellenére a Bánátban mélyen gyökerezik a demokratikus szellemiség, amely a multietnikus társadalomból fakadó és a társadalmi felépítményt alapjaitól a csúcsáig átható pluralizmusból táplálkozik. Lehet-e ezt a kelet-európai nacionalizmus által teremtett megosztottság alternatívájának tekinteni? Bármint legyen is,

afelől nem lehet kétség, hogy a nacionalista mozgalmak csak akadályozhatják a világ előmenetelét (Marga 1995).

Hogy a Bánát lakossága mennyire fogja fel a többnyelvűség és az interkulturalizmus jelentőségét és szerepét, és milyen erőfeszítésekre képes azért, hogy megóvja a jövőt? Én a racionális megközelítést részesítem előnyben. A régió sajátos természetét nem veszélyeztetné, jóléte és stabilitása viszont jelentősen megnövekedne, ha az oktatási rendszert alapjaiban megreformálnák. Ez maga után vonná a nyugat-európai egyetemek részvételét is, például abban, hogy Európa történelméről, a demokráciáról és a kulturális sokféleségről tartanának kurzusokat, beleértve Közép- és Délkelet-Európa összehasonlító történelmét is.

A nacionalizmus továbbra is fontos szerepet játszik a román politikában, államvezetésben. Sok politológus - Andrei Marga például - állítja, hogy a nacionalizmus a kommunizmus és a demokrácia közé ékelődött, és pangáshoz, valamint a konzervatív társadalmi csoportosulások reakciós tendenciáinak felerősödéséhez vezetett. Ezek a csoportok a román nép latin eredetét hangsúlyozzák, de Romániában a latin nyelvet kevésbé tanulmányozzák, mint más, nem latin országokban. Hirdetik az ortodoxiához való hűségüket, de odaadásuk még nem hozott létre komoly vallásos kultúrát. Igazságérzetüket mint fő erényüket hirdetik, de 1989-ig Romániát az elmúlt évtizedek Európájának leggonoszabb diktatúrája vezette. Ezenfelül a zsidók és németek emigrálását sem lehet a nacionalizmusnak a kormány politikájára gyakorolt hatásától függetlenül értékelni. Az eredmény gazdasági hanyatlás és csökkenő életszínvonal volt, valamint bizonytalanság és megszorítások a kisebbségek számára.

Az interkulturalizmus oktatásügyi jelentősége

Meggyőződésem, hogy az oktatás nagyon sokat tehetne azért, hogy ezek a problémák megoldódjanak. A Bánát által felkínált történelmi modell legfőbb előnye annak multikulturális természetében rejlik. A kisebbségek saját kultúrájukhoz és nyelvi fejlődésükhöz való jogának elismerése a nemzetállam keretein belül nagymértékben a többség hozzáállásától Függ. Az oktatásnak (mind az iskolainak, mind pedig az otthoninak) jelentős befolyása lenne erre. A Bánátban nagy történelmi múltra visszatekintő interetnikus, többnyelvű és multikulturális megközelítéseket erősen próbára tették az előző rezsim nacionalista-kommunista csoportjai. És bár sok előrelépés történt a demokrácia terén, a totalitárius rezsim a nacionalizmuson keresztül tovább él. Az európai integráció a regionális népesség rugalmasságán múlik, azon, hogy képes-e jó példával szolgálni arra, hogy hogyan éljünk a sokféleséggel.

A bánáti régió interkulturalizmusa a fiatalabb nemzedék számára kiindulóponttá válhatna, csodálatos példává, amelyet tankönyvek, a sajtó, a televízió, a rádió és a tudományos munkák hozhatnának a tágabb közönség látókörébe. Hogy miért ez a helyzet? A különböző kulturális információforrások együttesen általában a társadalmi érintkezés pozitív szerepét hajlamosak hangsúlyozni. A kisebbségek két- vagy háromnyelvű oktatása a Bánátban többféle kulturális nézőpont kialakulását eredményezte. Az olyan oktatási rendszer, amely a múltat arra használja, hogy a „modem Európát” építse, rendkívül hatékony lenne, és ne felejtjük el, hogy amikor Európáról beszélünk, akkor nemcsak Keletre és Nyugatra gondolunk, hanem kölcsönös kapcsolatokra, szimbiózisra.⁹ A Bánát sokszoros identitása hozzájárulhat - amint megszabadul a demagógiától és az erőszakos kulturális elnyomástól - Kelet-Európa és a „civilizált világ közötti híd újjáépítéséhez.

A Bánát interkulturális történelmének újrafelfedezése fontosabb annak pusztá tudomásulvételénél. Hogy a pártoskodó részrehajlás helyére a nyitott liberalizmus lép-e, azon múlik, hogy a társadalmi realitásokkal és a régió multietnikus és többfelekezeti természetével összeecsengő szellemi támaszt találjunk; annak kérdése, hogy visszaállítsunk egy bizonyos

modus vivendi a régió hagyományával összhangban, a sokféleségre és a toleranciára alapozva. A civil társadalom kialakulása az oktatástól és a tudományos tantervtől függ, még egy külön fejezetet lehetne írni csak az interkulturalizmusról. Nemcsak a Bánát népessége, hanem a szomszédos régiók is meríthetnének az interkulturális megközelítés figyelembevételéből. A többnyelvű és multikulturális múltból merített példák fejleszthetnék a régiók közötti kapcsolatokat is. A diák, a kereskedő és a vállalkozó könnyedén megérthetné a nyugati mentalitást és demokratikus törekvéseket, ha többet tudna saját régiója örökségéről, ha az európai civilizáció - jelenének éppúgy, mint múltjának- örökösévé válhatna. Mivel a bánáti régió különböző népcsoportjai (románok és németek, magyarok és zsidók, szerbek és románok, bolgárok és németek) képesek voltak *modus vivendi* kialakítani (megalkotván a régió első gyárait és piacait, jellegzetes konyháját, a legfontosabb iskolákat, nyomda- és kiadói épületeket, a különféle színeket és stílusokat kombináló építészetet), akkor bizonyára arra is képesek, hogy felfogják az interetnikus együttműködés jelentőségét annak érdekében, hogy gazdaságilag versenyképesebbé váljanak. A Bánát Románia és Magyarország megbékülésének is kiindulópontja lehetne, nemcsak a mindennapi kapcsolatok szintjén, hanem mint a nemzetek közötti kommunikáció kortárs modellje is. A két nép közötti kulturális kapcsolatok történetét mint olyan alapot kellene tanulmányozni, amelyen a regionális tolerancia folytonossága fenntartható. A XVIII. és a XX. század közötti (a modernizáció időszakára eső) kulturális kapcsolatok elfogulatlan értékelése szolgálhatna az elméleti elemzés modelljéül. A Bánáti régió múltja rugalmasabb oktatási modelleket sugallhatna a családokon belül, a középiskolákban és az egyetemeken Erdély-szerte, ahol a jelenlegi feszültségek (amelyek különösen a társadalom legfelsőbb rétegében érzékelhetők) a közös történelemmel dacolnak, figyelmen kívül hagyva a vitathatatlan valóságot: tízezer vegyes nemzetiségű család világosan jelzi a vegyes kultúra jelenlétét. Az etnikai gögőtől tartózkodni kell, nemcsak a társadalmi szolidaritás nevében, hanem az Európai Unióban is. Ennek először is az egyes ember szintjén kell megtörténnie - más csoportok nyelvét gyakrabban használva, megtanulva tisztelni más kultúrákat, és megpróbálni felfedezni a közös morális értékeket, a saját élettörténetünkben a sokszoros identitásokat.

A Bánát jelenlegi lakói csak részben örökösei a régió pluralista hagyományainak: az interkulturális történelem tanulmányozásán keresztül áramló morális oktatás éppen ezért a regionális fejlődés *sine qua non*ja. Ennek a nacionalista jelen- és múltértelmezés fő alternatívájaként kell megjelennie. Megkérdézhethetnénk, hogy milyen intézményes módon lehetne a Bánát interkulturális történelmét megközelíteni. Mind ez ideig a következőket találtam a leglényegesebbnek:

- az információ állami monopóliumát meg kell szüntetni;
- el kell érni az oktatási rendszer autonómiáját;
- gyakorlati eligazítást nyújthatna a Bánát interkulturális történelmének tanítása;
- dolgozatok és ismertetések a Bánát, Erdély, Bukovina, valamint Közép- és Kelet-Európa olyan más régióinak interkulturális témáiról, ahol ez a jelenség tanulmányozható;
- a regionális és helyi nyelvek tanítását bővíteni-kiterjeszteni;
- szakértők képzése kortárs jelentőséggel bíró tárgyakban, egyetemes értékek alapján;
- a Bánát interkulturális történelmének gazdag forrásanyagát az iskolákban felhasználni;
- megmagyarázni a román, európai vagy világtörténelem olyan tragédiáit, amelyek nacionalizmusból, idegengyűlöletből és antiszemitizmusból fakadtak;
- tanulmányozni a kulturális örökség azon részeit, amelyek mind a helyi, mind az európai emancipáció hasznára lehetnek;
- az egyedi sajátosságokon túlmutató referenciapontokat hangsúlyozni;
- elérni a kultúra vs. civilizáció ideáljainak más európai régiókhoz hasonló szintjét;

- különös figyelmet szentelni a régió többfélekezettű történelmének, minden vallás teljes és egyenlő számbavételének alapján.

Az interkulturális társadalom Felépülése az iskoláktól és más társadalmi és kulturális intézményektől is függ. Ahol vannak pluralista oktatást biztosító közösségek és intézmények, ott a két- vagy háromnyelvű kommunikáció igényét könnyen megértik. Azt is, hogy a különböző kulturális örökségeknek nincs egyedülálló, kivételes eredetük, hanem azok sokrétű kulturális hagyományt hordoznak. Különösen fontos jelenleg a tanárképzés, abban a társadalmi légkörben, amely a szellemi beidegződések megváltoztatására ösztönöz. Hozzá kell tennünk, hogy a bánáti fiatal generáció nyitott kíváncsisággal és tudásvágygal fordul saját múltjának megértése felé, így termékeny talajt nyújt az általunk pártfogolt megközelítés befogadásához.

A Bánát interkulturális történelme ékesen szól a jelen tanulmányban célul kitűzött lehetőségek mellett. Ha képesek vagyunk az ebben a forrásban rejlő összes lehetőséget hasznosítani, akkor magabiztosabban nézhetünk szembe a volt kommunista Európát sújtó identitásválsággal. Nincs szándékomban az idealizált múltat dicsőíteni, de meggyőződésem, hogy a többség és a kisebbségek és még számos közös teremtmény közötti társadalmi érintkezés általam hangsúlyozott ideális példái elősegíthetik a történelem pluralista megértését, és megszabadíthatnak a nemzeti hiúság fantomjától. Kelet-Európa jelenlegi helyzetével kapcsolatban megpróbáltam olyan társadalmi szervezetek, hagyományok és *forma mentis*ek fennmaradását pártolni a Bánáthoz hasonló régiókban, amelyek a történelem hosszan tartó folyamatából (*long durée*) erednek, és a földrész egészének „civilizációjával” szinkronban vannak. Egy kis erőfeszítéssel és intelligenciával, serkentőleg hathatna egy régiókból álló európai integráció egyéni és közösségi vágyának kialakítására. Talán az a legjobb esélyük a volt kommunista államoknak, ha múltjuknak arra a részére építenek, amely a demokratikus fejlődés irányába mutat. Romániában a Bánát jelenti a határterületet, de ez az ország legeurópaibb része is egyben. Ezért válhatna újjáépülést közvetítő közeggé, tényezővé. Magától értetődő, hogy a kommunista rezsim hagyatékát csak óriási erőfeszítések árán lehet felszámolni. Az új rendszer működőképessége az oktatási rendszer reformján múlik, azon, hogy képes lesz-e a demokratikus gondolkodásmód fő jellegzetességeit belevésni, belenevelni a fiatal nemzedékek emlékezetébe. A Bánát által nyújtott interkulturális történelemszemlélet döntő fontosságú fejlődést indíthatna el.

Fordította: *Holló Imola*

* Az eredetileg 1996. február 22.-én angol nyelven a Collegium Budapest nyilvános előadásaként elhangzott felolvasás némileg átdolgozott változata. Tanulmányában a szerző a romániai Bán megyéről beszél; a fordításban az egyszerűség kedvéért a Bánátot mint tájegységnevet használjak. (A szerk.)

JEGYZETEK

- 1 A két iskola tanítási nyelve - minden tárgyra vonatkozóan - angol és francia, értelem szerint.
- 2 például 1933-ban Arad megyében 24 magyar nyelvű iskola volt, 1937-ben csak 18. Caras-Severin megyében, ugyanebben az időszakban számuk 8-ról 3-ra csökkent; Timiș-Torontál megyében 42-ről 10-re csökkent. Lásd a Siculus-statisztikákat (1938) 46.
- 3 Lásd a Román Oktatási Törvényt (Legea Invatamintului din Romania). 1995. Bukarest, a Vacareiu kormány által előterjesztve. Sok szempontból a Ceaușescu-rezsim által összeállított Oktatási Törvény színvonala alatt van. Renate Weber 1995-ben végzett egy figyelmes és elfogulatlan vizsgálatot az anyanyelvüket használó kisebbségek problémáiról.
- 4 Ezek az önkormányzatok nem európai színvonalúak. A bürokratikus megyei rendszer akadályozza a szabad kezdeményezést. A városi megújulás iránti érdeklődés formális. Ennek következtében (például Temesvárott) a régi épületek lepusztulnak. Hozzá kell tennünk, hogy a helyi közigazgatási törvény kidolgozásának késedelme (például arról, hogy az évi költségvetés felhasználásáról maguk dönthessenek) megakadályozza egy, a közügyeket koordináló felelős csoport létrehozását. A fontosabb helyi kezdeményezésekhez a túlterhelt

bukaresti bürokratikus államapparátustól kell engedélyt szerezni, ezáltal a privatizáció vagy bármilyen egyéni vagy intézményes kezdeményezés, nagyon nehézkes.

- 5 A házassági nyilvántartás 1970 óta jelentős mértékű vegyes népességet mutat. Lásd Archiva Municipiului Timisoara. Fond registre de casatorii. (A Temesvári Muncipium Archivuma, Házassági Jegyzőkönyvek.)
- 6 Lásd például az 1975 és 1993 között készült tankönyvek anyagát. Az új történelemkönyvet, amelyet Astora Romanilornak (a románok történelmének) neveztek (utolsó éves középiskolásoknak), az Oktatásiügyi Minisztérium dolgozta ki. Ez az egyetlen kiadott történelemkönyv, és ugyanazt az irányvonalat folytatja, mint az előző: nagyon sok fejezetet a nemzeti propagandának szentelnek más aspektusokat (például a régió történelmét érintő bárminemű változatosságot, sokféleséget) meg sem említve.
- 7 Az egyetlen kismértékben feszült viszony a többség és a kisebbségek között a cigányokhoz való viszonyulással illusztrálható. A helyzet egyrészt a polgári nevelés hiányának tudható be, ami elidegenít más csoportoktól, másrészt múltjuk, hagyományaik és a rájuk jellemző megnyilvánulásmódok valóságtudatának hiánya játszik közre a helyzet feszültté válásában. A helyi sajtó hangneme nem járul hozzá a kölcsönös tolerancia kialakításához. Talán ez a legkényesebb kisebbségi kérdés a Bánátban, hogy egész Romániát ne is említsem, sőt talán magát Közép- és Kelet-Európa egészét. Részletes szociológiai tanulmányok összegezhetnék azt az adatbázist, amire szükség lenne ahhoz, hogy a cigány népesség családi és polgári oktatásának megfelelő programját össze lehessen állítani. A nemzetközi együttműködés sokat segíthetne ebben.
- 8 A kultuszminisztérium kisebbségi osztályának statisztikái, és a kisebbségi kulturális szervezetek által kibocsátott adatok szerint 37 ezer sváb, 124 ezer magyar és 220 ezer szerb él.
- 9 1995. szeptember 28-30. között a Varsói Egyetem egy „Mi Európa? - Még egyszer” című konferenciát szervezett a közös európai identitást illető különböző kérdésekről, úgymint a nemzetek közötti többnyelvű kommunikáció, valamint a történelmi és kortárs kölcsönös szabályozás. Az „Európa eszméjének története” című műhelyben felhoztam Közép- és Kelet Európa történelmének az egész európai történelemben való beillesztése kérdését a jövő történelemkurzusában, aminek biztosítását célul tűzi ki egy nyitott egyetem. A téma folyamatosan az értelmiségi érdeklődés homlokerében áll. Tíz évvel ezelőtt Hugh Seton Watson néhány igen fontos kérdést vetett fel az Európai Közösséget illetően. Az egyik: lehetséges volna-e a gazdasági és politikai konvergenciát a közös európai kultúrához való tartozás tudatára alapozva megvalósítani? Lényegbevágónak tűnik számomra, hogy a szerzők - akik a különböző történelmi korszakok tapasztalatainak vizsgálatával kezdték - „Európa” fogalmát sokkal gondosabban határozzák meg. Ez most, a „vasfüggöny lehullása” után fontosabb, mint valaha. A terminus ennél frissebb értékelését lásd Geert Hofszede (1994).

VICTOR NEUMANN

Multicultural Identities in a Europe of Regions.

The case of Banat County

The county of Banat is situated in the western extremity of Romania, an area where several populations cohabit: Romanians, Germans, Magyars, Serbs, Croats, Jews, Bulgarians, Slovaks, Bohemians, Roma (Gypsies) and Turks. This region is also the site of confessional encounters between Orthodox Christians, Catholics, Calvinists, Jews and Muslims. The society that has developed in Banat from the 18th century onwards is the product of an exchange of opinions and material values. This study examines these phenomena historically and at present, as well as the resulting consequences for interculturally oriented education today. The paper focuses on the following topics: the past and the present of the multi-ethnic, multi-linguistic, and multi-confessional configuration of the region, social intercourse between the majority and minorities and between minorities, the educational significance of interculturalism in Banat County and in Romania. The paper also suggests ways in which intercultural education might be promoted.